

## Konspirasjonsteorier

Av Asbjørn Dyrendal, religionshistoriker og professor ved Institutt for filosofi og religionsvitenskap, NTNU. Han har blant annet forsket på satanisme, apokalyptiske bevegelser og konspirasjonskultur. Publisert i juli 2015.

Ordet konspirasjonsteori har mange betydninger. I sin enkleste betydning innebærer det bare at to eller flere personer har sammensverget seg i hemmelighet om å utføre en eller annen handling. Slike sammensvergelses er et naturlig og vanlig menneskelig fenomen.

Siden 1940-tallet har ordet fått en mer avgrenset mening. Kritiske observatører hadde lenge lagt merke til at mange anklager om sammensvergelses var lettvinde og basert på slett tenkning. Filosofen Karl Popper (1902–1994) var blant de første som laget en systematisk kritikk av slik konspirasjonstenkning. Senere ble analysene dypere og den kritiske oppmerksomheten enda sterkere. I dag brukes ordet helst om fortellinger som brukes mot ideologiske fiender og er basert på løse påstander, dårlig bevisføring og tvilsom logikk.

Konspirasjonsteorier er sjelden teorier i akademisk forstand. De fremstår oftest i form av knipper med fortellinger og spres ofte i noe som ligner rykteform. Imidlertid tilpasses både form og innhold til brukergruppene: for at fortellingene skal overleve, må de både oppleves som viktige og synes troverdige hos målgruppene.

Det finnes svært mange konspirasjonsteorier, og det er mange måter å gruppere dem på. Etter statsviteren Michael Barkun (1938– ) er det vanlig å bruke tre typer: konspirasjonsteorier om *hendelser*, konspirasjonsteorier om *systemer*, og superkonspirasjonsteorier.

### Hendelser

Konspirasjonsteorier om hendelser er den enkleste formen. Det betyr nokså enkelt at man lager alternative fortellinger om kulturelt viktige hendelser, fortellinger der andre krefter står bak enn det vanlige og bedre undersøkelser tilsier. Hendelsene kan også skifte karakter i disse fortellingene, slik at det var noe annet som *egentlig* hendte. Noen versjoner av dette er at hendelser som månelandingen eller drapene på Utøya aldri skjedde, men at det dreide seg om skuespill og propaganda fra statens side.

## 22. juli-senteret

De som tror på såpass spesielle teorier, er ofte tilbøyelige til å tro på flere slike konspirasjonsteorier, og til å tro på konspirasjonsteorier om systemer.

### Systemer

Systemkonspirasjonsteorier handler om hvordan en ond sammensvergelse i skjul arbeider for å undergrave og ta kontroll over viktige sosiale systemer, fra enkeltsektorer som helse og finans, til nasjoner og verden. Det som videre kjennetegner klassiske systemkonspirasjonsteorier, er at de er tilknyttet en gjenkjennelig [ideologi](#) med et tydelig fiendebilde. De som fremmer teoriene, vet hvem de skjulte lederne for sammensvergelsen er, nemlig deres etablerte hatobjekter.

Et klassisk eksempel er anti-semittismens tilbøyelighet til å se jøder bak alt de synes går galt i verden.

### Superkonspirasjoner

Superkonspirasjonsteorier er en nyere versjon av den siste typen. Her kombineres en rekke system- og hendelsesteorier på en måte som krysser ideologiske grenser, slik at fiendebildet som tegnes er av en mer uklar, skjult elite.

Teoriens hovedfokus er rettet sosialt oppover, mot statlige myndigheter, store, internasjonale bedrifter og internasjonale organisasjoner. Alle blir ansett å være en fare for individuell frihet og helse, og teoriene dreier seg ofte om angivelige angrep på slike overordnede verdier. Bakenfor institusjoner, selskaper og offisielle myndigheter ser man imidlertid gjerne en skjult makt som *egentlig* styrer.

Det siste, tanken om at sammensvergelsen allerede har nær total kontroll, er et kjennetegn man finner oftere i nyere superkonspirasjonsteorier enn i eldre systemkonspirasjonsteorier. I de klassiske typene blir presentasjonen av overhengende fare mer typisk benyttet som mobilisering til handling for å redde kollektivet, i form av kulturen, nasjonen og religionen. Dette gjelder spesielt for den undergruppen teorier vi kaller nativistisk konspirasjonsteori, hvor vi kan plassere teoriene bak 22. juli.

### Nativisme og konspirasjonsteori

Ordet nativisme kommer av «native», innfødt. Nativisme brukes om en ideologisk posisjon der egen gruppe, «innfødte», settes opp mot og over dem man anser at kommer utenfra. Nativistisk konspirasjonsteori er dermed fortellinger om hvordan en gruppe utenforstående utgjør en alvorlig trussel mot de innfødtes samfunn og kultur. Disse utenforstående blir sagt å være alliert med en illojal gruppe på innsiden. Denne gruppen er en viktig del av trusselen, både mot forsøk på å skape intern solidaritet og mot forsøk på å slå sammensvergelsen tilbake.

## 22. juli-senteret

Det siste er viktig. Målsetningen med slike konspirasjonsteorier er typisk å mobilisere et «folk» til å overse indre motsetninger og kjempe sammen mot «de andre». Underveis skapes en fortelling om hva som er de dypeste og beste kjennetegn på «oss» ved å fortelle hva de onde motstanderne vil bekjempe og hva de står for.

Verdisettet er typisk tilbakeskuende, og kampen handler om å bringe tilbake en idealisert fortid. I nyere europeisk og amerikansk historie betyr det at nativistisk konspirasjonsteori først og fremst har blitt brukt av ekstremistgrupperinger på høyrefløyen. Andre tider og steder ble og blir slike teorier brukt også av etablerte maktapparat.

### Noen typiske tema

Konspirasjonsteoriene handler om en akutt trussel mot folkets og kulturens fremtid. Den ytre fienden er en annen «rase», kultur, ideologi eller religion. Fienden presenteres som enhetlig i den forstand at de for alle praktiske formål kan betraktes som å arbeide for det samme. Om det som binder sammen er «kultur» eller «rase» spiller liten rolle: fiendens felles bakgrunn er deres felles skjebne, og de er ute av stand til å fri seg fra den.

I fortellingene etterstreber fienden sine mål oftest i skjul og ved hjelp av løgn. Løgneren blir ansett av fienden for å være moralsk akseptabel, fortelles det, fordi «de» ikke anser oss som likeverdige. Når «religion» er fellesleddet i fiendebildet, blir løgneren og religionens ondskap understreket ved å knytte løgneren til religiøse ritual eller institusjoner som beordrer, unnskylder eller begrunner løgnaktighet.

Fienden er uten skrupler og moral. Dette blir gjort synlig ved hjelp av illustrerende fortellinger om hvordan sammensvergelsen forbryter seg mot grupper «vi» ønsker å beskytte. Forbrytelser mot kvinner og barn er gjengangere i slike fortellinger, det samme er angrep på helligholdte institusjoner. Skrekkfortellingene blir brukt som typifiserende eksempler som illustrerer hvordan fienden dypest sett er.

### Konsekvenser

Nativistiske konspirasjonsteorier ytrer seg som noe rasismelikt, og vil kunne øke spenningen mellom majoritet og minoritet. De vil kunne øke faren for radikaliserings også hos dem som blir utsatt for mistankene. Teoriene har dermed et høyt destruktivt potensiale som begrunnelse for vold. Det høyeste potensialet er alltid når teoriene blir adoptert og brukt av sentralmakten. Hitler-Tysklands bruk av antisemittiske konspirasjonsteorier kan stå som et ekstremt ytterpunkt.

I det moderne Vesten er det vanligere at slike forestillinger tilhører populistiske, radikale og ekstreme miljøer. De konspiratoriske forestillingene er del av hva som gjør miljøet radikalt, og de bidrar til å radikalisere både forestillinger og handlingsvalg ytterligere. Organisasjoner med nativismens type fiendebilder vil

## 22. juli-senteret

ofte «speile» konspirasjonsforestillingene i egen gruppe og i hvilke handlinger de finner legitime for å oppnå sine mål. Det vil si at de adopterer elementer av atferd, forestillinger og organisasjonsform fra hva de tror fienden gjør: i den grad man mener fienden er voldelig, løgnaktig og organiserer seg i hemmelige grupper for å oppnå sine mål, finner man det rimelig å bruke samme midler motsatt vei.

Et ekstremistisk budskap der man kompromissløst krever gjennomslag for alt, og anser kompromisser som «ingenting», svekker samspillet utad og gjør sjansene til å få innflytelse mindre. Avmaktsfølelsen øker og tilliten til sosiale institusjoner svekkes. Følelsen av akutt fare kombinert med avmakt øker sjansene for vold som handlingsform. Det øker imidlertid også tilbøyeligheten til apati. Nativistiske konspirasjonsteorier der den indre og ytre fienden til sammen er så dominerende at lite nytter, fremelsker primært apati også blant ekstremister.

### **Tips til videre lesning:**

antisemittisme-forogna.no. «[Konspirasjon](#)». Nettressurs for undervisning, utviklet av Jødisk Museum i Oslo.